

DOI: <http://www.doi.org/10.21272/legalhorizons.2018.i12.p48>

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ ЗАПОБІГАННЯ БУЛІНГУ У ВІТЧИЗНЯНИХ ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ

*Філоненко Сніжана Сергіївна,
Навчально-науковий інститут права,
Сумський державний університет*

*Науковий керівник:
Гаруст Юрій Віталійович,
доктор юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри адміністративного, господарського права
та фінансово-економічної безпеки,
Навчально-науковий інститут права,
Сумський державний університет*

Стаття присвячена поняттю булінг, його основним особливостям, формам прояву та учасникам цього негативного явища в системі освіти. Запропоновано механізми попередження, профілактики та запобігання булінгу у вітчизняних закладах вищої освіти. На порталі MSN (Microsoft Network), що є великим інтернет-провайдером та популярною пошуковою системою, булінг згадується більше мільйона раз, що наголошує на важливості і актуальності даної проблеми в сучасному світі. Явищу булінгу присвячено декілька великих національних і міжнародних серверів, таких як Bullying.org, Bullying Online, Stop bullying, Bullying.net і т. д.

В Україні тема булінгу стала масштабною і набуває широкого розголосу в ЗМІ та мережі Інтернет через збільшення випадків насильства і приниження у системі освіти. За статистикою явище булінгу прогресує й стрімко набуває обертів не лише в рамках шкільної освіти, а й в стінах вітчизняних ЗВО. Тому виникає багато питань практичного запобігання явищу булінгу, створення дієвого й прогресивного механізму боротьби з цією проблемою у закладах вищої освіти.

Про цькування і знуцання в групі людей у світі почали говорити і писати на початку ХХ століття. Фундаментальні дослідження розпочалися ледве більше 30 років тому на Заході. Першим, хто звернув увагу на проблему булінгу, став норвезький учений і дослідник Д. Ольвеус. Він визначив це поняття серед школярів як ситуацію, в якій учень протягом тривалого проміжку часу стає об'єктом насильницьких дій та провокацій з боку одного чи кількох учнів.

Характеризуючи поняття булінг потрібно звернути увагу, що дії, які носять насильницький характер можуть бути вчинені не лише по відношенню до малолітньої чи неповнолітньої особи, а й стосовно повнолітніх осіб. Як вже зазначалось вище, булінг існує не лише в шкільній освіті, а поширений у ЗВО, де учасниками освітнього процесу є повнолітні студенти. Тому визначення, яке передбачене законом не можна вважати повним і слід доопрацювати його зміст, передбачити вчинення булінгу стосовно повнолітніх осіб. Булінг у вітчизняних ЗВО – проблема, яка потребує швидкого й професійного реагування. Проте вона лише на початку шляху її вирішення. Тож, одним з головних векторів удосконалення сфери освіти на сьогодні є правове врегулювання проблеми булінгу, розвиток культури спілкування і запровадження механізму боротьби з насильством.

Ключові слова: булінг, приниження в системі освіти, механізм запобігання.

Filonenko S.S. Administrative and legal mechanism of preventing the bullying in domestic higher education institutions. This article focuses on the concept of bullying, its main features, forms and participants of this negative phenomenon in the system of education. The mechanisms of preventing in domestic higher education institutions are proposed. On the MSN (Microsoft Network) portal, a major Internet service provider and popular search engine, the bullying is mentioned more than a million times, which emphasizes the importance and relevance of the problem in the modern world. Several major national and international servers, such as Bullying.org, Bullying Online, Stop bullying, Bullying.net, etc., are devoted to bullying.

In Ukraine, the topic of bullying has become widespread and more often discussed in mass media and in the Internet due to the increase in violence and humiliation in the education system. According to statistics, the phenomenon of bullying is progressing and is rapidly gaining momentum not only within the framework of school education, but also in the walls of domestic institutions of higher education. Therefore, there are many issues of practical prevention of the phenomenon of bullying, setting up of an effective and progressive mechanism for combating this problem in the institutions of higher education.

About harassment and bullying in a group of people in the world began to speak and write at the beginning of the twentieth century. Fundamental research began almost over 30 years ago in the West. The first one who drew attention to the problem of bullying, was the Norwegian scientist and researcher D. Olveus. He defined this notion among schoolchildren as a situation in which the student for a long period of time becomes subject to violent acts and provocations by one or more students.

Describing the notion of bullying must pay attention that actions that are violent can be committed not only in relation to a minor or a minor, but also in relation to adults. As already noted above, bullying exists not only in school education, but also widespread in ZWO where adult learners are involved in the educational process. Therefore, the definition provided by the law can not be considered complete and it is necessary to finalize its content, to provide for the commission of a boom for adults. Bullying in domestic ZOO is a problem that requires quick and professional response. However, it is only at the beginning of the path to its solution. Thus, one of the main vectors of improving the sphere of education for today is the legal settlement of the problem of bullying, the development of a culture of communication and the introduction of a mechanism to combat violence.

Keywords: bullying, humiliation in the education system, mechanism of prevention..

Виклад основного матеріалу. Термін «булінг» походить від англійського дієслова «to bully». Відповідно до Кембриджського англійського дієслова «to bully» означає «образити або залякати того, хто менш впливовий, ніж ви, часто примушуючи таку особу до небажаних дій» [9]. Оксфордський словник визначає дієслово «to bully» як «намагання заподіяти шкоду, залякати або змусити до небажаних дій уразливу людини або людини, яка сприймається як така» [8]. Власне, переклад дає розуміння сутності поняття, яке перекладається на літературно-українську мову як «цькування, третирування, тероризування, залякування». Хоча поняття булінг в даний момент є новим для українського лексикону, явище дискримінації та приниження існувало практично завжди.

Першим, хто звернув увагу на проблему булінгу, став норвезький учений і дослідник Д. Ольвеус. Він визначив це поняття серед школярів

як ситуацію, в якій учень протягом тривалого проміжку часу стає об'єктом насильницьких дій та провокацій з боку одного чи кількох учнів. Булінг несе в собі таку ознаку, як колективний характер [6, с. 25].

Британські вчені Д. Лейн та Е. Міллер роз'яснюють поняття булінг як довготривалий процес усвідомлення жорстокого поведіння, фізичного чи психічного, з боку однієї особи або групи осіб щодо іншої, яка не має здатності захистити свої позиції і права в конфліктній ситуації [4, с. 48]. І. Бердишев визначає булінг як свідоме, тривале насильство, що не носить характеру самозахисту й надходить від одного або кількох людей [1, с. 2].

На думку правознавця А. Король булінг – це повторювані, свідомі, навмисні та обдумані дії з наміром нашкодити, викликати страх шляхом погрози агресією в подальшому [6, с. 17].

Ми вважаємо, що ці визначення не виражають

сутність булінгу загалом, а лише висвітлюють деякі його аспекти. Враховуючи вищенаведені позиції, під поняттям булінг необхідно розуміти дії одного індивіда по відношенню до іншого, які спрямовані на встановлення соціальної нерівності, систематичного приниження і ґрунтуються на постійному психологічному впливі або заподіянні фізичної шкоди. Це явище має місце там, де складаються взаємовідносини між людьми.

Згідно з Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу» від 18.12.2018 року №8584 було внесено доповнення до Закону України «Про освіту» від 05.09.2017 року № 2145-VIII та Кодексу України про адміністративні правопорушення й визначено поняття булінг як діяння учасників освітнього процесу, які полягають у психологічному, фізичному, економічному, сексуальному насильстві, у тому числі із застосуванням засобів електронних комунікацій, що вчиняються стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи або такою особою стосовно інших учасників освітнього процесу, внаслідок чого могла бути чи була заподіяна шкода психічному або фізичному здоров'ю потерпілого [7].

Характеризуючи поняття булінг потрібно звернути увагу, що дії, які носять насильницький характер можуть бути вчинені не лише по відношенню до малолітньої чи неповнолітньої особи, а й стосовно повнолітніх осіб. Як вже зазначалось вище, булінг існує не лише в шкільній освіті, а поширений у ЗВО, де учасниками освітнього процесу є повнолітні студенти. Тому визначення, яке передбачене законом не можна вважати повним і слід доопрацювати його зміст, передбачити вчинення булінгу стосовно повнолітніх осіб.

Розглядаючи поняття булінг в рамках навчального процесу, можна виділити наступні особливості його прояву:

- 1) негативна й образлива поведінка;
- 2) неодноразовість дій, тобто їх регулярність вчинення;
- 3) здійснюється у міжособистісних стосунках, учасники яких знаходяться у соціально нерівних позиціях;
- 4) ця поведінка носить навмисний характер.

Специфічною особливістю булінгу на відміну від інших проявів агресії є відсутність причин для конфліктної ситуації. Саме ця ознака дає змогу легко відрізнити булінг від схожих форм приниження і утисків зі сторони інших.

У літературі зустрічаються різні підходи до класифікації форм булінгу. Основними формами булінгу, які зустрічаються у закладах освіти серед

дітей і молоді є:

- 1) безпосередній, тобто фізичний;
- 2) непрямий, який можна назвати як соціальне приниження.

Фізичний булінг передбачає нанесення навмисних тілесних ушкоджень (поштовхи, удари та ін.) Сексуальний булінг є підтипом фізичного булінгу (дії сексуального спрямування).

Непрямий, тобто психологічний булінг – це насильство, яке передбачає застосування впливу на психіку людини, тим самим завдаючи їй моральної шкоди шляхом словесних образ або погроз, залякування, що призводить до емоційного погіршення стану жертви. До непрямой форми також відносять:

- вербальний булінг, де способом впливу є використання голосу, як основного знаряддя (образливе ім'я соціального, расистського, релігійного спрямування, обзивання, дражніння та інше);

- прихований булінг (поширення слухів, брехня, звинувачення з метою зруйнування міжособистісних зв'язків людей) [2];

- ізоляція (жертва умисно ізолюється, виганяється з класу, аудиторії або ігнорується одноособово, групою осіб);

- залякування (агресивні дії або агресивна інтонація голосу з метою примусити до вчинення або не вчинення тих чи інших дій);

- вимагання (грошей, матеріальних цінностей, особистих речей або примушування до вчинення крадіжки);

- пошкодження майна (ховання особистих речей, виведення їх з робочого стану або завдання їм матеріальної шкоди, грабїж);

- кібербулінг – жстокість і агресивність висловлювань у кіберпросторі, приниження за допомогою мобільних телефонів, інших електронних приладів, Інтернету (поширення зображень, фото- і відео-матеріалів).

Учасниками булінгу є:

1) булер – ініціатор агресивної, негативної поведінки, яка направлена на завдання фізичної або моральної шкоди іншій людині. Це та особа, яка звикла домінувати і отримує моральне задоволення від насильства або приниження іншої особи. Її не хвилюють переживання й почуття інших, прагне бути в центрі уваги, контролювати і підлаштовувати всіх під свої правила і норми моралі. Характеризується підвищеною імпульсивністю та нервозністю [2];

2) жертва – особа, щодо якої здійснюється систематичне цькування. Вона зазвичай характеризується низьким рівнем впевненості у собі, відрізняється від інших за зовнішніми ознаками, соціальним статусом, манерами

виховання, спілкування, поведінки, має неординарне хобі, вподобання, а також має відмінності у національності або расовій приналежності [5];

3) спостерігачі – це люди, які є свідками під час булінгу. Їх типовими емоціями є інтерес, почуття провини і розуміння безсилля. Зазвичай виділяють активних і пасивних спостерігачів. Активні виконують роль підбурювачів і з захватом спостерігають як когось третирують. Пасивні ж лише підтримують знущання, але не беруть безпосередньої участі у ньому.

В Україні молодь і підлітки висловили думку, що булінг є проблемою і потребує прогресивного механізму вирішення випадків насильства в системі освіти. Відповідно до результатів опитування U-Report, у якому взяли участь близько 4,5 тисяч учасників різних вікових категорій. Майже половина опитаних (48%) зіштовхувалися з проявами насильства. При цьому, найбільша кількість респондентів (62%) страждає від агресії саме з боку однолітків. За результатами опитування U-Report, яке проводилось у травні 2016 року, з 2000 респондентів 89% підтверджують існування проблеми булінгу в Україні. Варто зазначити, що 56% респондентів були жертвами булінгу. При чому, частіше об'єктами знущань стають хлопці (61%), ніж дівчата (53%) [3].

Україна знаходиться на шляху європейської інтеграції й політика у сфері розвитку освіти на сьогодні спрямована на модернізацію освітньої системи відповідно до діючих у провідних європейських країнах освітніх технологій. Орієнтування на досвід країн Європи, які мають широке коло розвинених програм для протидії булінгу, яскраво відображає прагнення України до позитивних перетворень і вихід країни на європейський рівень. Ми вважаємо, що досвід зарубіжних країн є прикладом для впровадження в нашої державі подібних освітніх програм, які вже показали високі показники зменшення кількості випадків насильства в закладах освіти. Базовою програмою, яку слід впровадити у вітчизняних закладах вищої освіти є програма Д. Олвеуса, яка, на нашу думку, містить дієві методи попередження й запобігання булінгу. Результативність програми Д. Олвеуса було підтверджено країнами, такими як Норвегія, Велика Британія, США, Канада, які використовували рекомендації щодо боротьби з проявами насильства й прийшли до висновку, що програма сприяла зниженню частотності випадків агресії.

Відповідно до неї потрібно:

- створити спеціальний орган, відповідальний за проведення заходів на тему булінгу серед студентів;

- проводити систематичні анонімні опитування серед учасників навчального процесу з метою моніторингу наявності проявів булінгу. Даний пункт програми допоможе отримати реальні статистичні дані про рівень поширення насильства по конкретному навчальному закладу і за допомогою опитувань виявити напрямки, які потребують доопрацювання.

- проводити конференції серед педагогічних працівників для підвищення їх освіченості у питанні булінгу і методів його зупинення, на якій будуть обговорені й доведені до відома педагогічного персоналу рекомендації у разі виявлення проявів булінгу. Зважаючи на законодавчі зміни до КУпАП, виникає потреба проінформувати викладачів про адміністративну відповідальність у разі приховування випадків булінгу;

- залучати психолога для проведення індивідуальної роботи з особами, які зазнали психологічного чи фізичного впливу.

Враховуючи те, що ця програма віддає перевагу застосуванню принципу нульової толерантності, ми вважаємо за доцільне використання іншого принципу, більш конструктивного й превентивного. Він передбачає створення культури, поваги й розуміння у взаємовідносинах, використання відновної справедливості для налагодження стосунків між ініціатором булінгу і жертвою шляхом усунення шкоди, яка була завдана булером [2].

Програма Д. Олвеуса має всі шанси стати базовою програмою протидії булінгу в закладах освіти в Україні, але з урахуванням особливостей вітчизняної системи освіти.

Як вже зазначалося вище, з 1 січня 2019 року в Україні існує посада освітнього омбудсмена, на якого покладено обов'язок захищати права та інтереси учнів та студентів, які були порушені безпосередньо в освітньому середовищі. Ми вважаємо, що потрібно створити подібну посаду на рівні закладу вищої освіти. Це може бути особа, яка навчається у відповідному закладі освіти, досягла 18 років, була обрана шляхом прямого голосування й набрала підтримку серед більшості студентів.

Позитивними сторонами створення студентського омбудсмена на університетському рівні є те, що дана особа:

- буде виступати представником студентів у зверненнях до освітнього омбудсмена на державному рівні й матиме змогу допомагати в оформленні скарг, консультувати студентів в разі порушення їх прав;

- буде контролювати ситуацію булінгу в конкретному закладі освіти, що зменшить навантаження на службу освітнього омбудсмена і

тим самим підвищить результативність боротьби з проявами насильства в Україні;

- буде відповідальною за проведення попереджувально-профілактичних заходів з протидії булінгу.

Негативним фактором може стати:

- недовіра до нової для здобувачів освіти особи, адже питання насильства досить делікатна тема і багато студентів просто не готові відкрито заявити про випадок булінгу.

Здійснення діяльності студентського омбудсмена покладатиметься на Службу студентського омбудсмена (далі- Служба), до складу якої входитиме 5 осіб. Основними завданнями Служби буде організаційне, консультативне, інформаційне, матеріально-технічне та інше забезпечення діяльності студентського омбудсмена. До основних повноважень Служби може бути віднесено:

- складання попереднього плану заходів у сфері протидії булінгу та захисту прав та свобод студентів, який розробляється на початку кожного навчального року й розрахований на весь навчальний рік;

- здійснення попереднього розгляду скарг, поданих студентами, їх батьками, педагогічними працівниками для вирішення питання наявності чи відсутності факту порушення прав чи свобод студента й подальшого направлення скарги на розгляд безпосередньо студентським омбудсменом;

- проведення статистичних досліджень, на основі яких буде створюватися план заходів з попередження й запобігання булінгу.

На нашу думку, створення посади студентського омбудсмена та Служби, яка буде забезпечувати його діяльність, може стати дієвим механізмом профілактики та боротьби з булінгом у ЗВО. Проблема булінгу серед студентів та педагогічних працівників безпосереднім чином впливає на розвиток освіти, тому важливо вже на ранніх стадіях викорінювати прояви насильства. Для цього слід створювати окремі підрозділи для боротьби з булінгом в ЗВО.

Найбільше поширення явища булінгу простежується серед студентів першого курсу. Це пов'язано з тим, що першокурсники переймають досвід булінгу зі школи, де проблема насильства носить постійний характер. Тому особливу увагу варто приділяти проява булінгу серед студентів перших курсів. Для адаптації першокурсників до навчання в університеті особливу роль відіграє діяльність куратора академічної групи. Від якості його роботи значною мірою залежить психологічний настрій студентів, їх успішність в навчанні і налагодженні міжособистісних зв'язків з

одногрупниками, що є важливим моментом для першокурсників. У своїй роботі і підготовці планів педагог-куратор керується «Положенням про куратора студентської групи».

Ми вважаємо, що на сьогодні є потреба у підвищенні рівня професійної обізнаності наставників студентської групи у сфері протидії булінгу. Пропозицією є проведення нарад-тренінгів, семінарів, конференцій для кураторів академічних груп на тему «Методика боротьби з булінгом». Важливим є залучення до цих заходів професійних практикуючих психологів, адже явище булінгу – це складний психологічний процес, який є предметом вивчення саме психологів.

Додатковими рекомендаціями у роботі куратора є:

- ознайомлення з характеристикою студента зі школи, адже саме в ній можуть бути вказані відомості про випадки булінгу в шкільному віці. Куратор в подальшому матиме змогу виокремити для себе осіб, які здатні похитнути морально-психологічний клімат у групі, й слідкувати за їх поведінкою і стосунками з одногрупниками;

- проведення тестів на схильність до агресивної поведінки і насильства з метою визначення потенційних ініціаторів агресії;

- спілкування з батьками студентів. Даний пункт займає чи не найголовніше місце, адже батьки як ніхто інший мажуть знати про конфліктні ситуації у студентському житті їхньої дитини.

Вищенаведені методи допоможуть правильно організувати роботу наставника у проведенні антибулінгової політики в студентській групі.

Наступним нововведенням для забезпечення результативності у боротьбі з булінгом є започаткування у ЗВО Тижня обізнаності про булінг. Головною метою є ознайомлення студентів з поняттям булінгу, його особливостями, поширеними формами прояву, способами захисту своїх прав та наслідками для ініціаторів булінгу. Особлива увага буде приділятися законодавству України, яке регулює питання булінгу. Важливим є доведення до відомо студентів передбачених новою нормою адміністративного законодавства санкцій за булінг. Це фактор впливу, який сприятиме усвідомленню реальної відповідальності за прояви насильства.

Тиждень обізнаності про булінг має на меті проведення лекцій, тренінгів, конференцій за участю не тільки студентів, а й педагогічних, науково-педагогічних та наукових працівників, адже законодавство виокремлює їх як суб'єктів адміністративного правопорушення. Протягом тижня передбачається запрошення гостей-експертів. Це може бути психолог, соціальний

працівник, поліцейський, який співпрацює із закладом освіти. Залучення психологів до роботи з профілактики булінгу є досить визначальним, бо одним із головних завдань є обговорення основних технік керування гнівом, вирішення конфліктів. Роль поліцейського полягає в правовому обґрунтуванні норм законодавства у сфері булінгу на зрозумілому для студентів рівні. Метод запрошення гостей підсилює антибулінгові ідеї й сприяє усвідомленню негативного впливу булінгу на освіту й особисті якості кожного учасника навчального процесу. Важливою особливістю цього тижня є проголошення обіцянки не бути учасником булінгу, а також не мовчати в разі виявлення насильства і звертатися до відповідних осіб.

На нашу думку, запровадження в ЗВО традиції проведення Тижня обізнаності про булінг є дієвим методом виховання у студентів культури спілкування й вміння побудови хороших відносин у групі.

Проблема булінгу не повинна залишатися поза увагою здобувачів освіти та педагогічного колективу, тому потрібно проводити інформаційну кампанію. Вона може включати в себе поширення

антибулінгових ресурсів, результатів анонімних опитувань.

Отже, можна зробити висновок, що для отримання позитивного результату антибулінгової політики слід приділити більшу увагу досвіду зарубіжних країн, створити уповноважену особу з прав студентів. На зниження випадків булінгу може вплинути запровадження Тижня обізнаності про булінг, а також залучення психологів, працівників Національної поліції для індивідуальної роботи з учасниками навчального процесу. Головне у протидії булінгу – це спільна, всестороння, професіональна робота над проблемою. Застосувавши всі запропоновані шляхи боротьби з булінгом, можливо отримати позитивний результат й зменшити кількість випадків насильства у ЗВО. Булінг у вітчизняних ЗВО – проблема, яка потребує швидкого й професіонального реагування. Проте вона лише на початку шляху її вирішення. Тож, одним з головних векторів удосконалення сфери освіти на сьогодні є правове врегулювання проблеми булінгу, розвиток культури спілкування і запровадження механізму боротьби з насильством.

Література:

1. Бердышев И.С. Лекарство против ненависти. Первое сентября. 2005. № 18. 3 с.
2. Воронцова Е. Профілактика та подолання булінгу у закладах освіти. Дніпропетровськ, 2017. URL : <http://студенти.kiev.ua/2017/08/24/profilaktika-ta-podolannya-bulingu-u-zakladah-osviti/> (дата звернення 17.11.2018).
3. Герелес М. #EndViolence: Як подолати булінг, на думку молоді. URL: <https://ukraine.ureport.in/story/390/> (дата звернення 24.11.2018).
4. Детская и подростковая психотерапия / Под ред. Д.Лэйна, Э. Миллера – СПб: Питер, 2001. 448 с.
5. Жертви й ініціатори булінгу URL: <http://lt.multycourse.com.ua/ua/page/22/103#4> (дата звернення 20.11.2018).
6. Король А. Причини та наслідки явища булінгу. Відновне правосуддя України. 2009. №1-2 (13). 190 с.
7. Про внесення змін до нормативних актів України щодо протидії булінгу. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JH6MG00A.html (дата звернення 26.11.2018).
8. Main definitions of bully in English. Oxford University Press, 2018. URL: <https://en.oxforddictionaries.com/definition/bully> (дата звернення 15.11.2018).
9. Meaning of «bully» in English Dictionary. Cambridge University Press, 2018. URL: https://dictionary.cambridge.org/dictionary/learner-english/bully_1 (дата звернення 15.11.2018).